

УДК 791.633:37.013-022.257

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-3\(192\)-50-54](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-3(192)-50-54)

Мозговий Віктор

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-9060-8244>

РЕЖИСУРА ПРЕДМЕТНОЇ ДІЇ: ЕФЕКТИВНІСТЬ НАДЛИШКОВИХ ЗНАНЬ УЧИТЕЛЯ

- A** Запропоновано нове семантичне наповнення поняття «надлишкові знання учителя», охарактеризовано його функціональність у контексті режисури предметної дії. На основі методичних умов організації сучасного уроку обґрунтовано ефективність використання надлишкових знань учителя у формуванні мотиваційного поля навчально-пізнавальної діяльності. Акцентовано увагу на тому факті, що вказане явище має місце в педагогічній практиці вчителя і певною мірою впливає на формування індивідуального стилю педагогічної діяльності, а з рештою стає однією із методичних звичок учителя-предметника. Визначено доцільність дослідження впливу надлишкових знань учителя на формування компетентностей учня Нової української школи.

Ключові слова: надлишкові знання учителя; режисюра предметної дії; сучасний урок; методичні умови

- S** *Mozghovyi Viktor. Direction of Subject Action: Efficiency of Teacher's Abundant Knowledge.*

The new semantic meaning of concept «teacher's abundant knowledge» has been proposed, the functionality in the context of direction of subject action are described in the paper. The efficiency of the using of teacher's abundant knowledge in forming of the motivational branch of education-cognitive activity has been justified. Attention is accented on the importance of this phenomenon in pedagogical to practice. It has a significant influence on forming of individual style of teacher's pedagogical activity and becomes one of teacher's methodical habits. Expediency of research of influence of teacher's abundant knowledge on forming of New Ukrainian school student's competences has been defined.

Key words: teacher's abundant knowledge; direction of subject action; modern lesson; methodical terms

Мозговий Віктор Леонідович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», директор громадської науково-педагогічної організації «Академія педагогічної майстерності та навчання дорослих імені І. А. Зязюна» Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

Mozghovyi Viktor, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Cultural Studies of the Separate Subdivision «Mykolayiv Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts», Director of the Public Scientific and Pedagogical Organization «I.A. Ziaziun Academy of Pedagogical Skills and Adult Education» of Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine

E-mail: viktoriya-1972@ukr.net

Актуальність проблеми. Вітчизняна система загальної середньої освіти України перебуває на шляху оновлення, і позитивність зазначеної тенденції очевидна. Сучасний світ стрімко розвивається і наявність актуальних на сьогоднішній день компетентностей у наших дітей – це намагання вибудувати в них гнучку систему самооцінки, саморозвитку та самовдосконалення. Принаймні так хотілося б думати, бо регламентованість компетентностей (усього 10), на нашу думку, трохи нівелює заявлену позицію дитиноцентризму, а саме: «Учні матимуть свободу вибору предметів і рівня їхньої складності. З'явиться

можливість навчання в різновікових предметних або міжпредметних групах» [6, с. 18]. Може статися так, що учні з часом захочуть отримати компетенції, які не прописано, або мати здібності лише до деяких із заявлених – варіантів може бути багато. Причина в тому, що навчання – це нелінійний процес і чіткі рамки не є результативними умовами реалізації навіть інноваційних ідей. Беззаперечно, що така програма розвитку середньої освіти вплинула й на функціональність сучасного вчителя. Численні курси щодо підготовки та перепідготовки вчителів до роботи у форматі Нової української школи (далі

– НУШ) поставили за мету змінити підходи до організації педагогічної взаємодії в межах не лише уроку, а взагалі усього освітнього середовища. Нині вже багато зроблено в частині стандартів НУШ, оновленні навчальних планів, програм, модернізації освітнього середовища закладів середньої освіти тощо. Однак, незважаючи на зазначені позитивні зрушення в школі, непоодинокими є позиції вчителів, які свідчать, що сучасному учню нецікаво вчитися в школі. А відтак проблема формування мотиваційного поля навчання в межах сучасного уроку й до нині залишається актуальною.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям розроблення теми дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, які вивчали: методичні аспекти сучасного уроку (Ю. А. Конаржевський, Н. М. Островерхова, О. Я. Савченко, В. Д. Шарко та ін.); майстерність взаємодії у межах сучасного уроку (М. В. Гриньова, І. А. Зязюн, О. М. Семенов, Н. В. Теличко та ін.); формування предметних компетентностей учителів (О. В. Акімова, Т. В. Костолович, О. М. Ніколаєв, А. В. Хуторський та ін.).

Щодо детальних посилань на явище «надлишкові знання учителя», а тим паче встановлення або ж висвітлення його ефективності в процесі вибудови (режисури) уроку можемо зазначити, що нами нічого не було знайдено. Проте наведено позиції науковців, які конкретно (Н. М. Бібик) або опосередковано (М. М. Поташнік) аналізують поняття «надлишкові знання».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

Будь-яка система освіти завжди залежала від особистості вчителя. У сучасній педагогічній практиці активно використовуються підходи щодо формування та розвитку педагогічної майстерності, педагогічної творчості, педагогічної креативності, педагогічної обдарованості тощо. Проте, на нашу думку, ці складники будуть результативним лише за умови інтелектуального розвитку вчителя. Його професійні знання – це складна, самовдосконалювальна інформаційна система, яка шукає підживлення з різних джерел, починаючи від елементарного спостереження за навколишнім середовищем, різними процесами й закінчуючи складними умовиводами за результатами опрацьованої фахової, художньої, енциклопедичної літератури, Інтернет-ресурсів тощо. За рахунок яких прийомів, методів, засобів педагогічної взаємодії сучасному вчителю почати конкурувати з медійним освітнім середовищем? Як залишитися цікавим учителем, на якого чекатимуть учні? Розглянемо цю проблему через призму режисури предметної дії та ефективності використання надлишкових знань учителя в контексті сучасного уроку.

Формування цілей статті зосереджено на теоретичному аналізі та обґрунтуванні сутності такого явища, як «надлишкові знання учителя» в контексті реалізації

предметної дії, а також значущості досліджуваного явища у формуванні мотиваційного поля навчання в межах сучасного уроку.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Перш ніж розпочати теоретичний аналіз досліджуваного поняття «надлишкові знання учителя» мусимо визнати, що перше сприйняття дещо насторожує на адекватність оцінки саме такої мовленнєвої конструкції. До того ж треба звернути увагу на той факт, що мають місце досить критичні оцінки такого поняття, як «надлишкові знання». Так, аналізуючи переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті, Н. М. Бібик наголошує на тому, що «Серед причин, які зумовили кризу традиційної системи, називають передусім надлишковість знань, їхню розірваність, слабкий зв'язок із дійсністю, потребами практики» [1, с. 47]. Ця теза стосувалася надлишкових знань учнів, однак констатуємо сам факт негативної оцінки, а тому спробуємо знайти нове семантичне наповнення досліджуваного явища.

Можемо зазначити, що факт надлишку чогось – не завжди погано. У промисловості, сільському господарстві, економіці надлишок асоціюється із чистим прибутком. Щодо ефективності надлишкових знань у професійній сфері вчителя, то можемо зазначити, що вони можуть бути корисним базисом у його готовності до організації результативної взаємодії на уроці. Однак теоретичний аналіз потребує переконливіших фактів, а тому проаналізуємо та встановимо сутність досліджуваного явища.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» один із варіантів тлумачення іменника «надлишок» пояснює, що це – «Дуже велика міра, ступінь чого-небудь» [2, с. 712]. Чи може цей термін взаємодіяти з поняттям «знання»? На нашу думку, цілком так. У довідковому виданні «Енциклопедія освіти» за редакцією В. Г. Кременя поняття «знання» тлумачиться як «...відображення у свідомості індивіда образів предметів і явищ об'єктивної дійсності, їхніх властивостей, відносин між ними й закономірностей розвитку в процесі засвоєння суспільного досвіду пізнання» [3, с. 326]. Для нашого дослідження також виявилася цінною інформація щодо видової специфіки знання (предметні знання) та одного із його критеріїв (перенесення знання). Характеризуючи предметні знання, С. П. Тищенко зазначає, що вони «...містять різні відомості про об'єкти і явища довкілля, їхні властивості й відносини, включають абстрактні поняття і є основою для інших знань» [3, с. 326]. Щодо критерію перенесення знання, то автор наголошує на тому, що «...це показник їхньої гнучкості, придатності до широкого застосування шляхом включення до різних когнітивних структур, що зумовлюють специфіку тієї чи іншої діяльності» [там само, с. 326].

Осмислюючи заявлену позицію щодо надлишкових знань учителя, ми шукали підтвердження думки, що знан-

ня взагалі це не лише суспільний досвід, а це ще й особистісний інтелектуальний багаж. Підтвердженням цієї позиції слугуватиме роз'яснення сутності поняття «знання», запропоноване О. М. Новіковим, а саме: «Треба розрізняти суспільні знання (вони в першу чергу наукові) та індивідуальні. Якщо суспільні знання існують самі собою, незалежно від тієї чи іншої людини – у книжках і под., і є надбанням людства, то індивідуальні знання є власністю лише однієї людини» [7, с. 60].

Якщо розглядати факт існування індивідуальних і надлишкових знань, то необхідно також звернути увагу на психопедагогічну функцію пам'яті вчителя. У контексті заявленої позиції вважаємо за доцільне навести одну з характеристик пам'яті, запропоновану О. В. Скрипченком, а саме: «Пам'ять одержує, зберігає, систематизує, змінює і відтворює інформацію» [11, с. 325]. Так, зазначена послідовність дії пам'яті – буденна справа в підготовці вчителя до уроку. Однак учитель повинен уміти подати так цю інформацію, аби учень захотів і зміг надалі сам опановувати навчальний матеріал.

А тому нашу увагу привернуло тлумачення поняття «знання», подане в словнику «Професійна освіта» за загальною редакцією Н. Г. Ничкало, а саме: «Знання – це особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їхньої істинності. Знання виражається у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях і виконує важливі соціальні функції: а) матеріалізується в певні технологічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служить виробництву; б) перетворюється на переконання і є керівництвом до практичної дії» [10, с. 117]. Припускаємо, що друга функція (перетворення на переконання і керівництво до практичної дії) може стосуватися використання вчителями додаткових знань, нестандартних підходів, незвичних варіацій поєднання методів і засобів організації педагогічної взаємодії, що, безперечно, сприяє певній результативності на уроці.

Обґрунтовуючи методичні вимоги до сучасного уроку, М. М. Поташнік визначив 35 відповідних позицій, що здатні посприяти успішній реалізації педагогічної взаємодії між учителем і учнем. Проаналізувавши їх, ми зосередили увагу не деяких із них і вибрали деякі як методичний орієнтир щодо роз'яснення ефективності використання надлишкових знань учителя в межах реалізації навчальних завдань на уроці. Процитуємо методичні вимоги у визначеній автором послідовності та обґрунтуємо доцільність використання надлишкових знань учителя в контексті режисури предметної дії.

У першій десятці методичних вимог автора ми звернули увагу на вимогу за № 9 (нумерацію запропоновано автором), а саме: «Комплексне планування педагогічних завдань», яке передбачає «...1) Педагогічні завдання: навчання, виховання, розвиток і соціалізація особистості; 2)

Завдання розвитку освітнього процесу: діагностична, пізнавальна, дослідницька; 3) Завдання саморозвитку вчителя: професійного, особистісного» [9, с. 168].

Для нашої проблеми дослідження цікавими є завдання саморозвитку вчителя, бо саме вони, на наше переконання, впливають на формування бази надлишкових знань професійного та особистісного характеру.

Обґрунтуємо нашу позицію. Розглядаючи професійний саморозвиток учителя як постійний процес самовдосконалення і самовиховання, зазначимо, що окрім рекомендованих знань, у нашому варіанті предметних, учитель постійно акумулює силу-силенну різної додаткової інформації. За сучасних умов розвитку інформаційних мереж немає потреби аналізувати джерела фахових (предметних) знань; важливим є те, де вони зможуть знайти застосування. Беззаперечною і найдоступнішою формою репрезентації таких знань для учителя буде урок. Навіть якщо це буде лише фрагмент на уроці, а не логічно вибудований додатковий матеріал, учитель все одно намагатиметься поділитися ним із учнями. І спонукає до цього саме завдання особистісного саморозвитку вчителя, яке в перспективі може перейти в самоствердження, а ще далі – в індивідуальний стиль педагогічної діяльності. Учителі, викладачі, якщо не відкрито, то десь у глибині свідомості тішаться тим, що знають у своєму предметі на щабель або декілька щаблів більше. І це дає їм упевненість сміливо заходити на урок. Підтвердженням цієї позиції можуть слугувати тези академіка І. А. Зязюна, а саме: 1) «Мотиватором-збудником роботи над собою є розуміння невідповідності між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» [8, с. 34]; 2) «Обмірковуючи свій шлях до ідеалу, ми аналізуємо поелементно наші реалії, обираючи для активного впливу ті риси професійного обличчя, які потребують розвитку» [8, с. 35].

Зазначимо, що режисура предметної дії як вибудова якоїсь частини уроку сприятиме реалізації зазначених завдань. Для цього потрібно лише вправно використати, спланувати, зрежисувати ситуацію актуальності репрезентації особистісно-професійних знань і авторитет учителя, його інтелектуальний рівень отримує визнання, позитивну оцінку учнів і найголовніше – довіру й переконання в тому, що він може навчити новому.

Наступну умову, на яку ми звернули увагу, автором визначено за № 13 і стосується вона «Орієнтації на міжпредметні зв'язки з метою формування в учнів цілісного сприйняття системи знань про навколишній світ, розвиток ерудиції, а за необхідності й спеціальну (продуману та обґрунтовану) реалізацію вчителем міжпредметної координації навчального матеріалу» [9, с. 168]. Переконані, що практично в кожній людини в житті був учитель, який своєю ерудованістю, емоційністю та майстерністю створювати словесні образи зміг закарбувати в пам'яті певні предметні знання, знаходити варіанти використання тих

чи інших фактів у різних сферах науки, мистецтва тощо. Своїм неперевершеним умінням створювати цілісний образ сприйняття якогось явища прищеплював любов до якоїсь предметної галузі, що в подальшому вплинуло на ваше професійне самовизначення. Автору цих рядків приємно констатувати, що за 40 років навчання, професійного становлення, саморозвитку (починаючи з першого класу і до сьогодні) серед незначної кількості наставників, які суттєво вплинули на особистісний і професійний розвиток, на першому місці його батьки: тато – учитель історії, і мама – учитель біології. Так, і до сьогодні домашню бібліотеку батьків умовно поділено між цими двома науками, а це – художня, публіцистична, довідкова література, атласи, енциклопедичні видання, різні журнали, методичні поради тощо. Однак замало мати бібліотеку або інформаційний банк, аби акумулювати додаткові (надлишкові) знання – треба мати талант і володіти майстерністю використати ці знання у певний час і за певних обставин. Описуючи заявлену проблему, перед очима, як кінострічка, пробігають окремі уроки зі шкільного життя – це значить, що мої батьки цікаво і результативно вибудовували педагогічну взаємодію на своїх уроках, а через десятки років автор цих рядків намагається науково обґрунтувати та поділитися думками щодо значущості вміння режисувати предметну дію, використовуючи надлишкові знання вчителя.

Цінною для нашого дослідження також виявилася методична умова (№ 20), що передбачає «Спеціально організовану роботу вчителя з формування надпредметних способів навчальної діяльності» [9, с. 169]. Оволодіння та запровадження в предметну дію вчителем таких способів вимагатиме достатньо високого рівня педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії на уроці та відповідної зворотньої реакції. Можемо передбачити, що суголосність таких понять, як «надлишкові» та «над предметні», вже дають достатньо підстав для припущення щодо існування та використання в межах предметної дії суміжних, міжпредметних, дотичних, додаткових знань. Це значить, що вчитель повинен чітко контролювати сприйняття і міру навчальної інформації і за можливості та готовності учнів доцільно та своєчасно використовувати надлишкові знання для володіння надпредметними способами навчальної діяльності.

Щодо режисури предметної дії, то можемо запропонувати використати визначені нами пояснювальні прийоми навчання, а саме: «... 1) тлумачення та пояснення матеріалу з використанням цікавих фактів; 2) творчий підхід до пояснення фактів, явища, проблеми; 3) реалізація привабливості ідеї та мети навчання способом педагогічної інтриги» [5, с. 368].

На практиці це, як правило, починається із запитання вчителя до учнів: «А чи знаєте ви, що...?». А далі предметні знання, актуальні саме для цієї теми надлишкові

знання вчителя та його педагогічна майстерність забезпечать результативну педагогічну взаємодію на уроці.

Проте зауважимо, що не всі учні на уроці включаються навіть у такий цікавий, а подекуди й артистичний формат презентації навчального матеріалу. Безперечно, що така робота розрахована на встигаючих учнів та учнів із випереджувальним темпом навчання. І в кожному класі є така категорія учнів. У більшості варіантів такі учні здатні зрозуміти навчальний матеріал і рухатися звичним, розміреним темпом. Однак це дуже часто нівелює саме ту дорогоцінну мотивацію до навчання, бо втрачається інтерес до опанування певного обсягу знань. Ось чому багатьом дітям, які ще до навчання в школі навчилися читати і рахувати, не цікаво вчитися в першому класі. І як наслідок – у початковій школі вони практично відмінники, а середній ланці – у кращому варіанті мають середній рівень успішності.

Саме тому ми говоримо про доцільність режисури (вибудови) предметної дії на основі використання надлишкових (суміжних, дотичних, перехресних тощо) знань учителя у формуванні мотиваційного поля уроку для учнів, які орієнтовані на опанування такого надлишку – для них це новий рівень особистісного розвитку. Визнання значущості цієї позиції мотивувало О. М. Новікова визначити одну із методичних умов (№ 21) «Спеціально продуману стосовно до деяких учнів роботу вчителя з мотивації їх до навчальної діяльності з метою формування в них, а в подальшому й у всіх інших учнів, як одного із найважливіших завдань школи XXI століття» [9, с. 169].

Якщо вже говоримо про формування мотиваційного поля режисурою предметної дії, беззаперечно не можемо не звернути увагу на опочуттєвленість суб'єкт-суб'єктної взаємодії на уроці. Ерудованість учителя, його кругозір, начитаність, майстерність репрезентувати інформацію, переключити увагу на осмислення сутності суміжних об'єктів, процесів – усе це супроводжується досить потужним емоційним забарвленням. Будь-який звичайний факт, подія, символ тощо завдяки емоційному забарвленню та майстерності представлення отримує ознаку емоційного враження, а в подальшому пов'язується з емоційною пам'яттю. Обґрунтовуючи педагогічну арттерапію як естетичну фасцинацію, І. А. Зязюн наголошував на тому, що «Діти, як правило, люблять тих педагогів, які жартують, використовують раптові порівняння, влучні слова, каламбури, виявляють артистичні здібності. Усі ці семантичні (сміслові) знаки і символи відображають, окрім того, такі важливі властивості, як незрозумілість і багатозначність опису. Прагматичні (ціннісні) знаки іноді змушують людину робити те, що може призвести до деякої глибокої залежності, чи здійснення небажаних наслідків» [4, с. 29]. У контексті зазначених позицій актуальними будуть такі методичні рекомендації О. М. Новікова: № 31 – «Визначення вчителем оптимального для конкретного

уроку співвідношення раціонального (інтелектуального) та емоційного в роботі з дітьми» та № 32 – «Розвиток у вчителя артистичних умінь, педагогічної техніки та виконавської майстерності та використання їх на уроці» [9, с. 170–171].

Обґрунтувавши режисуру педагогічної дії у теоретичному та методичному аспектах [5], нами деталізовано методи і прийоми навчання і учіння. Цей методичний комплекс є найраціональнішим доробком саме в межах режисури предметної дії – режисури уроку. Однак у нашій роботі мають місце застережливі позиції щодо перетворення уроку на виставу одного актора, а саме: урок – це спільна праця вчителя і учнів, режисура предметної дії повинна вирішити саме це завдання – вибудову результативної педагогічної взаємодії.

Завершуючи обґрунтування ефективності використання надлишкових знань учителем у режисурі предметної дії, вважаємо доцільним навести як методичний підсумок вимогу (№ 33), яка, на нашу думку, дає підстави для прийняття нашої ідеї у режисурі уроку й орієнтує на «Чітке дотримання задуму уроку та одночасну готовність (й уміння) учителя гнучко перебудовувати його перебіг відповідно до навчальних ситуацій, уміння переходити до реалізації запасних методичних варіантів, попереднє осмислення яких може стати звичкою» [9, с. 171].

А відтак можемо передбачити, що наявність і розширення меж надлишкових знань учителя від їхнього ситуативного використання на уроці може перейти до осмисленого методичного прийому режисури, наприклад, мотиваційного, чи будь-якого іншого блоку навчально-го заняття. Однак це особиста справа кожного вчителя, але в час, коли доступні інформаційні ресурси надають можливість доступу до різних джерел, а віртуальність освітнього середовища реально конкурує зі шкільним класом, уміння адаптувати та трансформувати інформацію в корисний, цікавий, доступний матеріал, створити навчальну ситуацію – стає викликом для сучасного вчителя.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумки нашого дослідження, вважаємо за доцільне зазначити, що вибір теми дослідження – це не просто бажання розглянути «надуману» проблему – ефективність надлишкових знань учителя. Здебільшого – це намагання пояснити для вчителів те, що авторство педагогічної дії цілком може відобразитися і в режисурі предметної дії. Учителі повинні зважати на цю особливість професії і навчитися довіряти собі у виборі форм, методів, способів, засобів режисури уроку. Якщо вас (вчителя) захоплюють якісь знання, факти, вислови, події і ви переконані, що це стане в пригоді учням, збагатить їхній інтелектуальний розвиток, мотивуватиме до саморозвитку, сформує ціннісні орієнтири – діліться цими знаннями, дивуйте своїх вихованців, ведіть їх за собою у пошуках істини.

За фактом існування суб'єкт-суб'єктної взаємодії на уроці та наявності в одного суб'єкта (вчителя) певного обсягу надлишкових знань можемо припуститися думки, що й у другого суб'єкта (учня) подібні знання можуть акумулюватися. Саме дослідженню цієї проблеми і буде присвячено нашу наступну статтю.

Список використаних джерел

1. Бібик Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1728 с.
3. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Зязюн І. А. Педагогічна арт-терапія як естетична fascinaція. *Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір* : зб. наук. пр. / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. Київ : Хмельницький, 2008. 530 с.
5. Мозговий В. Л. Режисура педагогічної дії : теоретичний і методичний аспекти : монографія. Миколаїв : Іліон, 2014. 492 с.
6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд.: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян. URL: www.mon.gov.ua/activity/education.
7. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. Москва : ИЦ ИЭТ, 2013. 268 с.
8. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
9. Поташник М. М. Требования к современному уроку: метод. пособ. Москва : Центр педагогического образования, 2008. 272 с.
10. Професійна освіта : словник : навч. посіб. / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища шк., 2000. 380 с.
11. Скрипченко О. В., Падалка О. С., Скрипченко Л. О. Психолого-педагогічні основи навчання : навч. посіб. для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів педагогічних та курсантів військових навч. закл. Київ : Український Центр духовної культури, 2008. 420 с.

References

1. Bibyk, N. M. (2015). *Perevahy i ryzyky zaprovadzhennia kompetentisnoho pidkhdohu v shkilnii osviti* [Advantages and risks of introducing a competency-based approach in school education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal* [Ukrainian pedagogical journal], 1, 47-58 [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (Comp.). (2002). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
3. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Ziazun, I. A. (2008). *Pedahohichna art-terapiia yak estetychna fastsynatsiia* [Pedagogical art therapy as an aesthetic fascination]. In Ziazun, I. A., & Nychkalo, N. H. (Eds.), *Pedahohichna osvita i osvita doroslykh: yevropeiskiy vymir* [Pedagogical education and adult education: the European dimension]: zb. nauk. pr. (pp. 17-25). Kyiv; Khmelnytskyi [in Ukrainian].
5. Mozghoviy, V. L. (2014). *Rezhysura pedahohichnoi dii : teoretychni i metodychni aspekty* [Directing pedagogical action: theoretical and methodological aspects]: monohrafiia. Mykolaiv: Iliion [in Ukrainian].
6. Hrynevych, L., Elkin, O., Kalashnikova, S., Kobernyk, I., Kovtunets, V., & Makarenko, O. (Comps.). *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian school: conceptual bases of secondary school reform]. Retrieved from www.mon.gov.ua/activity/education [in Ukrainian].
7. Novikov, A. M. (2013). *Pedagogika: slovar systemy osnovnykh poniatii* [Pedagogy: a dictionary of a system of basic concepts]. Moskva: ITC IET [in Russian].
8. Ziazun, I. A. (Ed.). (2008). *Pedahohichna maisternist* [Pedagogical skills]: pidruchnyk. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
9. Potashnik, M. M. (2008). *Trebovaniia k sovremennomu uroku* [Modern lesson requirements]: metod. posobie. Moskva: Tcentr pedagogicheskogo obrazovaniia [in Russian].
10. Nychkalo, N. H. (Ed.). (2000). *Profesiina osvita* [Professional education]: slovnyk: navch. posib. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
11. Skrypchenko, O. V., Padalka, O. S., & Skrypchenko, L. O. (2008). *Psykhologo-pedahohichni osnovy navchannia* [Psychological and pedagogical foundations of education]: navch. posib. dlia vykladachiv psykhologii i pedahohiky, aspirantiv, studentiv pedahohichnykh ta kursantiv viiskovykh navch. zakl. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoyi kultury [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 07.04.2020